

De Nederlandse 6,5 x 53,5R in Duitse dienst – Deel 3

Door: Jan van Gelderen

Inleiding

In deel 1 is de munitie, afkomstig van de Artillerie Inrichtingen (AI) besproken. In het 2^e deel kwam het Duitse systeem van het benamen van de buitgemaakte wapens en munitie aan bod. In dit laatste deel wordt aandacht besteed aan de fabricage van dit Nederlandse kaliber toen bij AI de leveringen waren gestopt. De wereld is klein, zo zal blijken.

Enzesfelder Metallwerke

Er is een besprekingsverslag bewaard gebleven¹ van Artillerie Inrichtingen (Hembrug) van 12 februari 1942 tussen Hauptmann Maier Hellige en J.F. Weijnman waarin “*Weijnman vraagt om 4000 patroonkisten voor de verzending van 168.000 patroonhulzen 4,7², welke als O.B. (Oorlogs Buit) naar Oostenrijk moeten worden verzonden*”. Omdat de hulzen in patroonkisten moesten worden verpakt lijkt het aannemelijk dat deze niet werden verschroot maar in Oostenrijk verdere bewerkingen tot scherpe munitie zouden ondergaan. Ik heb hierover contact opgenomen met de Oostenrijkse auteur J. Mötz. Hij is er vrijwel zeker van dat de 4,7 cm hulzen geleverd zijn aan de Enzesfelder Metallwerke en daarmee lijkt er een interessante link gelegd naar het eigenlijke onderwerp van dit artikel. Deze munitiefabriek was in 1904 namelijk opgericht door Anton Keller, nadat deze Hirtenberger Patronen, Zündhütchen-, und Metallwarenfabrik (voortaan afgekort met Hirtenberger) had verlaten. Zijn vader, Serafin Keller Sr. was grondlegger van Hirtenberger. De dorpen Hirtenberg en Enzesfeld liggen slechts een paar honderd meter van elkaar verwijderd.

Afbeelding -3.1- en -3.2- Foto's J. van Gelderen, collectie B. Hendriks Franssen.

Gustloff Werke - Hirtenberg

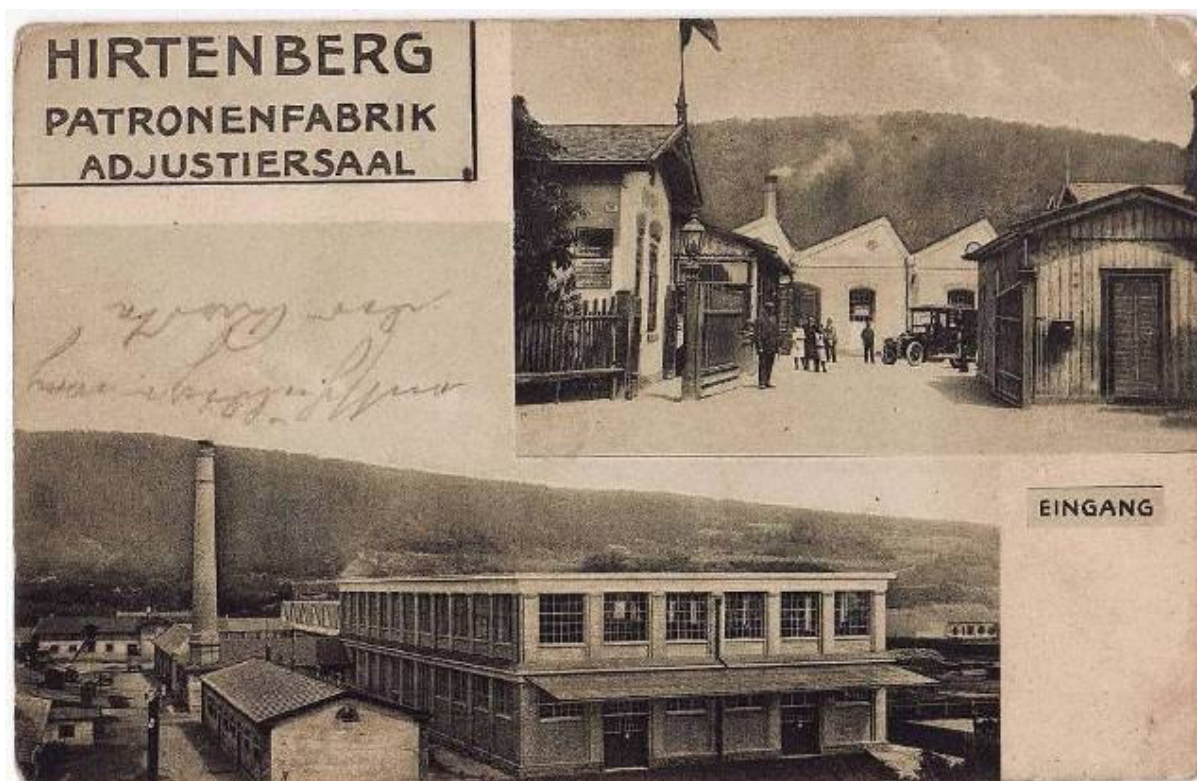
De etiketten van verschillende afgebeelde doosjes buitmunitie maken duidelijk dat kaliber 6,5 x 53,5R patronen (in elk geval) van 1943 tot in het jaar 1944 gemaakt werden bij Gustloff-Werke, Otto Eberhardt-Patronenfabrik, Hirtenberg Niederdonau in Oostenrijk (code “P 635” vanaf 1939, code “am” vanaf 1940). De 6,5 mm kogels werden niet alleen bij Hirtenberger gemaakt, op de etiketten staat soms ook Deutsche Waffen und Munitionsfabriken (DWM) als

¹Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Artillerie-Inrichtingen, 1813-1941 (1942-1972), nummer toegang 2.13.86, inventarisnummer 2085.

²Nederland beschikte voor de capitulatie over enkele honderden stuks Böhler 4.7 cm Pantserafweer-geschut. Behalve Nederland beschikte ook Italië en Oostenrijk over dergelijk 4,7 cm geschut.

herkomst vermeld. In deel 1 kwam al aan de orde dat Artillerie Inrichtingen in 1942 zo'n 19 miljoen 6,5 mm hulzen, mogelijk ook 30 miljoen 6,5 mm kogels en 4 miljoen 7,9 mm hulzen aan DWM geleverd heeft. De vraag is of DWM ook zelf de 6,5 mm kogels voor de Nederlandse buitwapens zou hebben geproduceerd.

Wilhelm Gustloff Werke, Nationalsozialistische Industriestiftung was een Duitse stichting. Gustloff Werke was met propagandistische motieven, vernoemd naar Wilhelm Gustloff (1895-1936). Wilhelm Gustloff was de leider van de National Sozialistischen Deutschen Arbeiterpartei – Auslands Organisation (NSDAP-AO) in Zwitserland. De stichting bestond uit een aantal vestigingen. Een van de eerste vestigingen, Gustloff-Werke – Waffenwerk Suhl, (code dfb) kwam voort uit de onteigening van de joodse wapen-, en voertuigenfabriek Simson. Met de aansluiting van Oostenrijk bij het Duitse rijk in 1938 werd ook Hirtenberger overgenomen door Gustloff-Werke.

Afbeelding –3.9- Briefkaart uit circa 1904 met de hoofdingang en de assemblagehal van de Hirtenberger Patronen, Zündhütchen-, und Metallwarenfabrik (Oostenrijk). Foto afkomstig van het Internet.

Het Oostenrijkse Hirtenberger heeft een rijke geschiedenis¹ die teruggaat tot 1854. Hirtenberger had in 1930 het concurrerende maar inmiddels noodlijdende G. Roth A.G. opgekocht. Later werd G. Roth A.G., die was gevestigd in het Oostenrijkse Lichtenwörth, "Patronenfabrik A.G. Lichtenwörth" genoemd. Omstreeks 1933 werd in Lichtenwörth geheel overgeschakeld op de productie van Brandblusapparatuur.

Eerder, in 1929, kocht Hirtenberger een meerderheidsaandeel Sellier & Bellot Schönebeck op van de wapenfabriek Steyr. S&B had na de Eerste Wereldoorlog vestigingen in Praag, Tsjecho-Slowakije en Schönebeck, Duitsland.

---

¹Josef Mötz, "Hirtenberger AG Die ersten 150 Jahre", jubileum uitgave van 2010, Donau Forum Druck GmbH, Wenen, Oostenrijk.

Bekend is ook de N.V. Nederlandse Patronen-, Slaghoedjes-, en Metaalwaren fabriek aan de Merwedestraat 80 te Dordrecht². Deze heeft tussen 1925 en 1941, als onderdeel van het Oostenrijkse Hirtenberger, munitie vervaardigd en verhandeld zodat het Verdrag van Versailles kon worden omzeild. Het verdrag van Versailles had moeten voorkomen dat Duitsland en Oostenrijk na de Eerste Wereldoorlog opnieuw een omvangrijke strijdmacht konden opbouwen. De fabricage van patronen is in Dordrecht gestopt in 1936 maar de bestellingen door bijvoorbeeld het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) liepen zelfs na april 1939 nog steeds via het adres in Dordrecht.

Afbeelding -3.10- Foto uit 1927 van de behoorlijk omvangrijke N.V. Nederlandse Patronen-, Slaghoedjes-, en Metaalwarenfabriek te Dordrecht. Bron: Regionaal Archief Dordrecht.

Uit correspondentie van het KNIL uit 1910 over proefnemingen met patroonhulzen Nr.1 worden 3 leveranciers van 6,5 x 53,5R patroonhulzen vermeld³. De letterlijke vermelding van de patroonhulzen en leveranciers is: “Hembrughulzen P 08, G 06 en K 07”, “ROTHhulzen gemerkt GR, naar Indië verzonden in 1910” en “HIRTENBERGHulzen gemerk M 93 naar Indië verzonden in 1909⁴”. G. Roth en Hirtenberger hebben dus ten minste in 1909 nog 6,5 mm patronen geleverd. Overigens, de eerste leveringen van 6,5 mm patroononderdelen voor het Nederlandse leger (tussen 1896 en ten minste tot 1898) waren eveneens afkomstig van het Oostenrijkse G Roth⁵. De fabricage van 6,5 x 53,5R hulzen was dus voor Hirtenberger in

² P.M.A. Slootweg, V.M. Cozijn en M.J. Slootweg, “De Dordtse patronenfabriek, 1925 – 1941”, SAM nr 81, juni 1996.

³ Brief van DvK afd. C1 No20 aan DvO van 6 februari 1915. Het KNIL had klachten over gescheurde hulzen die bleven klemmen in de kamer. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Artillerie-Inrichtingen, 1813-1941 (1942-1972), nummer toegang 2.13.86, inventarisnummer 2118.

⁴ De vestiging van Hirtenberger in Dordrecht, is opgericht na WO-I, dus de levering uit 1909 moet uit de Oostenrijkse fabriek afkomstig zijn geweest.

⁵ V.M.Cozijn, P.M.A.Slootweg, “De Mannlicher M.95 en de patroon van 6,5 x 53,5R”, NVBMB/DHV Facilities BV, Amersfoort, 1995.

1942 bepaald niet nieuw. Toen Duitsland besloot om de fabricage van 6,5 x 53,5R te verplaatsen was Hirtenberger een voor de hand liggende keuze.

De directeur van Hirtenberger, Fritz Mandl (1900-1977), was een slimme zakenman met goede connecties in de politiek, hoewel hij ook vijanden kende. De verstandhouding tussen de anticommunistische Fritz Mandl en de overheid kwam

Afbeelding -3.3- t/m -3.6- Een doosje 6,5 mm patronen met stalen hulzen, gemaakt bij Hirtenberger (Oostenrijk). Volgens het etiket zijn de kogels van DWM afkomstig. Zijn deze kogels gemaakt bij DWM of zijn ze onderdeel van de levering van 30 miljoen stuks door AI? Foto's J. van Gelderen, collectie B. Hendriks Franssen.

ernstig onder druk te staan door een schandaal vanwege de schending van de exportbeperkingen onder werking van het verdrag van Versailles door Hirtenberger in Oostenrijk en Italië. De half Joodse Fritz Mandl kon weinig anders dan in 1937 naar het buitenland vertrekken, vlak voor Oostenrijk zich bij Duitsland voegde. Toch kreeg hij het voor elkaar Gustloff-Werke in 1938 een behoorlijke som geld voor Hirtenberger te laten betalen.

De fabricage van patronen in Lichtenwörth, waar vroeger G. Roth A.G. was gevestigd, werd door de Duitsers vanaf 1938 nieuw leven ingeblazen. De Lichtenwörth fabriek werd vanaf 1943 bestuurd vanuit de dochteronderneming van Gustloff-Werke in Berlijn. Bovendien werd er voor 5 miljoen Reichsmark geïnvesteerd in een nieuwe uitbreiding van de fabriek, gebouwd op de heuvel van Lindenberg, enkele honderden meters verwijderd van de oorspronkelijke fabriek in Hirtenberg.

Ook investeerde Gustloff-Werke in 1938 en 1939 meer dan 2 miljoen Reichsmark in de fabriek in Hirtenberg en reorganiseerde ze de productie. Een deel van de leidinggevenden werd vervangen door personeel uit andere onderdelen van Gustloff-Werke of van de Deutsche Waffen und Munitionsfabriken (DWM). In 1941 had Gustloffwerke meer dan 2800 medewerkers. De behoefte aan personeel nam tijdens de oorlog sterk toe doordat veel mannen werden opgeroepen voor dienst in de Wehrmacht. Vele burgers uit de bezette gebieden (Frankrijk, Oekraïne en Joegoslavië) werden als dwangarbeider ingezet. In september 1944 werden daarnaast 400 vrouwelijke dwangarbeiders, afkomstig uit concentratiekamp Mauthausen, ingezet bij de fabricage van infanterie munitie.

Afbeelding -3.11- Op deze omslag is zichtbaar welke fabrieken er naast Otto-Eberhart-Patronenfabrik Hirtenberg eveneens onderdeel uitmaakten van Gustloff-Werke.

Het is overigens beslist niet zo dat bij Hirtenberger alleen 6,5 mm patronen gemaakt werden. Het productieprogramma was veel groter en bestond voor het merendeel uit klein kaliber munitie. De totale productie van Gustloff-Werke Hirtenberg bestond in 1944 slechts voor 8% uit groot kaliber munitie en 35% uit midden kaliber munitie.

De doosjes 6,5 mm die mij bekend zijn en waarvan de hulzen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gemaakt komen uit de fabriek van Gustloff-Werke, dus de voormalige Oostenrijkse Hirtenberger Patronen-, Zundhütchen-, und Metallwarenfabrik. Ik ken alleen exemplaren met staal als hulsmateriaal. Hoewel Hirtenberger al voor de Tweede Wereldoorlog had geëxperimenteerd met de fabricage van stalen hulzen lukte dit pas goed door toedoen van de Duitsers.

Productieaantallen

Hoe groot was de productiecapaciteit van Hirtenberger eigenlijk? De eerste-, en de Tweede Wereldoorlog vormen, qua productie, de hoogtepunten in de geschiedenis Hirtenberger. In 1916 produceerden 4200 medewerkers in 2 vershoven diensten 1,4 miljoen patronen per dag van 20 uur. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog kwam de administratie van het Oostenrijks-Hongaarse leger op een totaal aantal van 1 biljoen stuks 8x50R Mannlicher patronen. Op 1 april 1939 werd bij Gustloff Werke – Hirtenberg weer een productie van 1 miljoen 7,92 mm patronen per dag bereikt⁶. Ik heb de Oostenrijkse auteur J. Mötzt gevraagd of er hem iets bekend is over de productieaantallen van 6,5 mm Hirtenberger munitie. Dat is helaas niet het geval.

Ook in de Eerste Wereldoorlog werden door Duitsland patronen voor buitwapens aangemaakt. DWM en Polte vervaardigden 7,62x54R patronen voor op de Russen

---

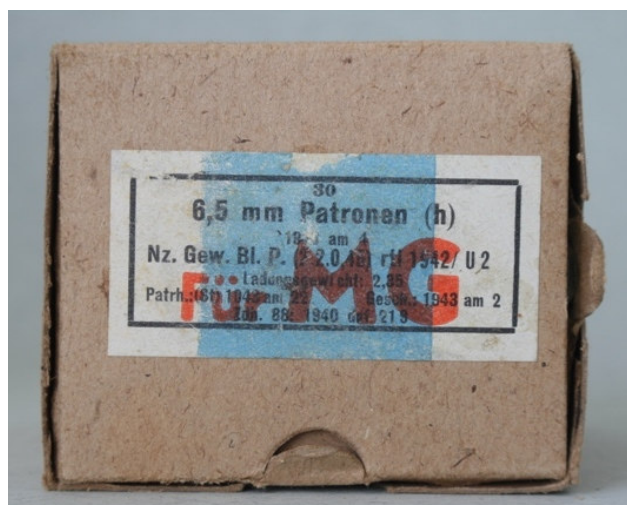
⁶ Josef Mötzt, "Hirtenberger AG Die ersten 150 Jahre", jubileum uitgave van 2010, Donau Forum Druck GmbH, Wenen, Oostenrijk. Ter vergelijking: AI gaf vlak na de capitulatie een productiecapaciteit van 2,5 miljoen artillerie patronen per 48-urige werkweek op.

buitgemaakte Mosin-Nagant geweren en 8x51R patronen voor op de Fransen buitgemaakte Lebel en Bertier geweren. Deze buitenlandse wapens zijn in zeer grote aantallen in de Eerste Wereldoorlog en ook in de Tweede Wereldoorlog door het Duitse leger gebruikt. In het boek van F. Hahn⁷, worden de voor de Duitsers geproduceerde aantallen Infanterie patronen vermeld, inclusief de 6,5 mm Patrone (h). De genoemde getallen zijn aangegeven in miljoenen en betreffen de gezamenlijke productie van alle munitiefabrieken. Zie onderstaande tabel. Ik weet niet hoe betrouwbaar deze cijfers zijn maar het leek me zeker de moeite waard ze hier te vermelden.

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	totaal
7,92 mm Patrone	880,5	2.259,4	464,0	317,6	2.200,1	3.862,3	491,7	10.475,6
6,5 mm Patrone (h)				32,1	28,6	9,2	0,3	70,2
8 mm Patrone (f)				236,2	13,0	4,9		254,1

Kennelijk had Duitsland gedurende de gehele Tweede Wereldoorlog behoefte aan kaliber 6,5 x 53,5R munitie.

Het totaal aantal van meer dan 70 miljoen 6,5 mm patronen, bestemd voor de uit Nederland afkomstige buitwapens is indrukwekkend. De tabel vermeld voor het eerst 6,5 mm productie in 1942. Of hierbij de 19 miljoen door AI in 1942 aan DWM geleverde hulzen zijn inbegrepen valt hieruit niet op te maken. Blijkbaar zijn de 2,6 miljoen patronen die in de zomer van 1940 door AI zijn geleverd, niet vermeld. Ook wat de Duitsers, tijdens de capitulatie, van Nederlandse militairen en uit legerplaatsen hebben buitgemaakt, staat niet in de tabel.

Afbeelding -3.7- en -3.8- Foto's J. van Gelderen, collectie B. Hendriks Franssen.

Stel dat er 6.000 van de in totaal 8500 Lewis mitrailleurs zijn buitgemaakt. Dan waren er, gedurende de periode 1942-1945, per Lewis mitrailleur zo'n 70 miljoen patronen gedeeld door 6000 mitrailleurs is 11.700 patronen beschikbaar. Daarbij zijn dan de Vickers mitrailleurs en de, tijdens de mobilisatie 410.000 stuks aanwezige, M95 geweren en karabijnen nog buiten beschouwing gelaten. Op het totaal van 10 miljard 7,92 mm patronen vormen 70 miljoen 6,5 mm patronen slechts een percentage van 7 promille. Zo heel onwaarschijnlijk is dat aantal dus niet. Het lijkt er alleen wel op dat met de op Nederland buitgemaakte wapens toch behoorlijk veel is geschoten.

⁷F. Hahn, "Waffen und Geheimwaffen des deutschen Heeres 1933 – 1945", Bernard & Graefe Verlag 1992, deel 1, blz 33. De tabel is ook overgenomen op www.lexikon-der-wehrmacht.de.

Afbeelding -3.12- De doosjes met Hirtenberger 6,5mm patronen werden per 1410 stuks in een houten kist verpakt. Opmerkelijk is het blauwe etiket (alleen voor oefendoeleinden). Code ak (slaghoedjes) staat voor Patr.-Zündh.-u. Metallwarenfabrik AG (Sellier & Bellot, vestiging Vlasim, Tsjecho-Slowakije). Foto Willem van Eijk.

Met dank aan:

Mijn dank gaat uit naar B. Hendriks-Franssen voor het beschikbaar stellen van de munitie en de diverse leden die mijn vragen hebben beantwoord op het NVBMB forum. De Duitse militaria verzamelaar Wolfgang Meyer wil ik bedanken voor het beschikbaar stellen van de foto's uit de Tweede Wereldoorlog.

Afbeelding -3.13- een kist, oorspronkelijk bedoeld voor 8x57patronen, Gewehr M88, waarin, gezien het etiket, 1410 stuks 6,5x53,5R patronen verpakt waren. Foto en collectie Theo Groeneveld.